

Erken Cumhuriyet Yıllarında Milli Vatandaşlığın Pekiştirilmesi: Vatandaşlıktan Çıkarılmalar (1923-1938)

Strengthening National Citizenship in the Early Republic Years: De-Naturalization (1923-1938)

İrşad Sami YUCA ^a

DOI: [10.33709/ictimaiyat.1170734](https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1170734)

ÖZ	ABSTRACT
<p>Bir gruba aidiyetin sembolleri olan etnisite, dil, kültür ve inanç gibi bağlarla inşa edilmiş milli veya etnik kimlik algısı, aynı zamanda vatandaşlık duygusunun modern dönemlerdeki yeni sınırlarını milliyetçi ve seküler fikirler ile çizmekteydi. Toplumların daha politik ve ekonomik referanslar ile ayrışmaya başladığı ve yeniden örgütlenmesine yol açan Aydınlanma Çağı, Sanayi İnkılabı ve Fransız İhtilali gibi gelişmeler millet tanımına yeni yorumlar kazandırmıştır. Çağdaş, düşünsel ve ideolojik referansların etkisiyle millet olmanın yeni yapay sınırları ulusal topraklar ile millileştirilmiş edebiyat, tarih, kültür ve hukuk ile bunları özümsemiş yeni vatandaş tipi tanımlanmaktaydı. Milliyetçilik, vatandaşlığın tanımında gün geçtikçe daha geçerli bir yorum haline gelmekteydi. Avrupa'nın diğer ülkelerinden farklı bir tarihselliği olan Osmanlı'da, vatandaşlığın tarifi din temelli olup hem karmaşık hem de heterojen bir karakteristiği resmetmekteydi. Vatandaşlığın, Cumhuriyet döneminde el alınışı ise laik ve çağdaş bir Türklük tanımlanması şeklinde olmuştur. Yeni kurumsal anlayışı ve ideolojik vasıfları ile Cumhuriyet ideolojisinde, Kemalist milliyetçilerinin temel düşünce evrenini, yapılan inkılaplar inşa etmekteydi. Haliyle, millî vatandaşlığın çerçevesini de bu gelişmeler oluşturmaktaydı. Bu süre zarfında yeni ulusal karakterli vatandaşlık tanımına uymayanların veya uymak istemeyenleri çeşitli siyasi, kültürel, bürokratik ve hukuki süreçler beklemekteydi. Bu çalışmada, erken Cumhuriyet yıllarında uygulanan yeni vatandaşlık rejimine uymayan kişilerin vatandaşlıktan çıkarılma süreçleri sebepleriyle ele alınmıştır.</p>	<p>The perception of national or ethnic identity built with socio-cultural ties such as language, culture, ethnicity, history, religion, which seem to be symbols of belonging to a group. At the same time, it drew the new boundaries of the sense of citizenship in a nationalist and secular way. The concept of being a nation began to be reinterpreted with the Enlightenment, the Industrial Revolution, the American War of Independence and the French Revolution. In the modern era, the new artificial boundaries of being a nation were defined by national territory, national literary thought, history, culture, nationalized law and the citizen who assimilated them. The definition of citizenship was based on religion and depicted both a complex and heterogeneous characteristic in a country that had a different historicity from other European countries such as the Ottoman Empire. However, the acquisition of citizenship in the Republic of Turkey has found itself in a secular/secular and contemporary definition of Turkishness. In the Republican ideology, the revolutions made were revealing and constructing the basic thought universe of Kemalist Turkish nationalists. As a matter of fact, the framework of national citizenship was formed in the light of these developments. During this period, various political, cultural, bureaucratic and legal processes were waiting for those who did not comply with the new definition of citizenship with a national character. In this study, the processes of deprivation of citizenship of people who do not comply with the new citizenship regime applied in the early republican years will be discussed.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Tek parti, vatandaşlık, vatandaşlıktan çıkarılma, etnik grup, ideoloji.</p>	<p>Keywords</p> <p>Single party, citizenship, denationalization, ethnic group, ideology.</p>

^a Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Email:

s.yuca@alparslan.edu.tr

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile

lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

Sanayi Devrimi sonrasında ideolojik, dini, kültürel ve de ekonomik sebeplerin daha fazla yoğurduğu vatandaşlık kavramı aslında belirli bir coğrafya ile tanımlanan vatan/yurt kavramından türemektedir (Çağrı, 2012: 563-564). Popüler Batı merkezli tarih anlatımlarında ilkel toplumsal yapıdan toprağa geçiş ile başlayan yeni serüvende, vatan edinmek tarihsel bir realite kazanarak yakın zamana değin adeta bitmeyen bir hikâyeye bürünmüştür. Tarihsel anlatının modern çağlar tarafını ise özellikle 18. yüzyıldan bu yana belirli bir insan kitlesinin elinde tuttuğu coğrafi alanda devlet, birey, toplum ve siyasal düzenin vatan ve vatandaşlık ekseninde yeniden inşa edilme süreci oluşturmaya başlamıştır.

Eski Yunan siyasi yapısından sonra Roma'nın görkemli siyasal ve hukuki düzeninde vatandaşlık kavramının belirli bir dil, kültür ve bazen de sınıfsal konum ile tanımlanması önemli bir gelişme olarak belirmiştir. Yunan siyasal ikliminde vatandaşlık daha çok şehir ortamında homojen bir kültürün parçası olmak ve şehrin geleceği ile ilgili bir durumu ifade etmekteydi, ardılı Roma'da ise kavram geniş imparatorluk sınırları içinde yasal bir gerçeğe bürünmüş ve siyasal bağ ve statü ile özdeş olmaya başlamıştır. Roma'da vatandaşlık, hukuk ile sınırları belirlenen kamusal alanda sivil haklara sahip olmak ve özel mülkiyet edinebilmek gibi yeni rolleri de meydana getirmiştir (Korkut, 2014:5-38).

Vatandaşlık kavramının tarihsel etimolojik serüvenine bakıldığında; Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Aydınlanma gibi süreçlerin etkisi altında ideolojik Yönlerinin ve hukuki boyutlarının hızlı bir mutasyon geçirdiği görülmektedir. Bilhassa 1775-1783 yılları arasında yeni kıta Amerika'nın kuzey kısmında yaşanan savaşlar ile 1789 yılında Fransa'da bir ihtilale dönüşen sürecin akabinde ortaya saçılan fikirler, talepler ve baskılar sonucunda vatandaşlık kavramı daha politik bir zemine oturmuş olup hukuki nazarı daha ulusal bir temelde yeniden kurgulanmaya çalışılmıştır. 19. yüzyıla girildiğinde vatandaşlık kavramı ile bireylerin eşitliği ilkesine, doğuştan getirdiği hak ve özgürlüklere ve siyasal haklarına anayasal güvence getirilmiştir. Ayrıca sosyal ve de kültürel farklılıklara yasal güvencenin getirilmesi, imparatorluklar çağında uluslaşma yolunda birçok toplumu derinden etkilemeye başlamıştır (Demir, 2019: 177).

Tarihsel açıdan savaş, göç, sömürge, işgal ve modernleşme gibi sosyo-politik gelişmeler günümüze değin geleneksel açıdan örgütlenmiş olan devletleri; ulusal, dini ve de siyasal açılardan muazzam değişimlere sevk etmiştir. Bu sürecin doğal bir sonucu vatandaşlık kavramının hem hukuki hem de devlet ile bireyin bağı noktasında yeni birtakım tanımlarının meydana çıkmasıdır. Anayasal düzenin 19. yüzyıldan günümüze doğru popüler hale gelmesi siyasal katılım, eşitlik ve devletin egemenlik sahasında sosyal hak ve özgürlüklerin güvence altında tutulması Batılı toplumlar için daha rağbet edilen hukuki gerekçeler olmuştur (Marshall & Bottomore, 2000: 26). Ancak her halükârda çağımızda birey-devlet ilişkisinin temelini oluşturan metinler, daha çok hukuki açıdan sınırları belirlenmiş olan vatandaşlığın geniş bir literatürde hak ve ödevlerini güvence altına alıp sosyal düzeni belirlemektedir.

2. Osmanlı'da Vatandaşlık

Avrupa'nın çok yönlü yaşadığı toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal değişiminin 19. yüzyıldaki seyri daha karmaşık ve yoğun bir seyir halinde sürmüştür. Savaşlar, işgaller ve ihtilallerin yanı sıra Sanayi Devrimi sonrası artan kentleşme, kırdan-kente göç ve bu değişimleri anlamaya çalışan sosyal bilim sahasındaki heyecanlı gelişmeler baş döndürücü bir yüzyılı tasvir etmektedir. Bu yüzyılda hukuk sahasında da birçok yeni kavram, yaklaşım ve de vakanın

akademik ve siyasi çevrelerde tartışılıp metin haline dönüşmesi geniş bir literatürü ortaya çıkartmıştır.

Anayasal düzenin giderek popülerlik kazandığı Avrupa’da vatandaş kimdir? Vatandaş neyi temsil etmektedir? Vatandaşın toplum ve devletle münasebetini tesis eden normları nelerdir? gibi bir dizi yeni tartışmanın bu zaman diliminde ortaya çıkması elbette uluslaşma ile paralel bir durum idi. Ancak giderek ulus-devlet anlayışı Avrupa’da belirli bir toprak düzeni, dil, kültür ve gelecek için amaç birliği ile de bütünleşince vatandaş veya vatandaşlık meselesi devlet erkini daha sıkı hukuki metinler hazırlamaya yöneltmiştir. Vatandaşlık kavramının modern tarz ve usullerle yeniden ele alındığı ve buna bağlı olarak yeni hukuki bir literatürün oluştuğu Avrupa’da gelişen bu olayların Osmanlı’ya sirayet etmesi de çok geç olmayacaktır. Temelinde İslam dininin hukuki özelliklerini barındırmasına karşın geniş bir örfi hukuk tecrübesinin de beslediği geleneksel Osmanlı Millet Sistemi anlayışında vatandaşlık, tebaa kültürü üzerinden Müslim ve gayrimüslim gibi iki ana anasır kavram ile tanımlanmıştır (Eryılmaz, 1992: 11-15).

Millet Sistemi içerisinde yer alan Müslim ve gayrimüslim ahalinin devlet ile olan münasebetleri ve kendi aralarındaki ilişkileri İslam hukukunun ana kaidelerine bağlı bir şekilde dini aidiyet vasıtasıyla tanzim edilmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı ailesine tebaa şekliyle bağlı olmak vatandaşlığın bir diğer sınırını belirlemektedir. Tabii Osmanlı döneminin toplumsal yaşantısında sıklıkla kullanılan ve vatandaşlıkla ilintili bir kavram olan “reaya” ile kim ve ne anlatılmak istenmekteydi. Osmanlı’nın hem siyasi devlet ve hem de gündelik içtimai kültüründe reaya kavramı ile çeşitli vergiler vermek noktasında yükümlü olan ahali tabakası kastedilmekteydi. Devlet pratiğinde reaya ilgili mercilere şikâyet edebilme hakkına sahip olmasının yanı sıra devletin gözünde Müslim veya gayrimüslim gruplardan olmak bazı minimal başkaca farkları da doğurmaktaydı (Öz, 2007: 490-493). Ancak devletin reaya arasında ayırt etmediği en önemli nokta ise can, mal ve namus gibi temel insani konularda eşit bir yaklaşıma sahip olması ile Avrupa’nın modernleşen vatandaşlık kültür ve yaklaşımlarından ayrılan kıymeti haiz taraflarıydı.

Avrupa’da baş döndürücü bir hızla devam eden modernleşme hamleleri Osmanlı’ya gezginler, basın yayın unsurları, elçilikler ve tüccarların yanı sıra Osmanlı bürokratları vasıtasıyla da girebilmekteydi (Hanioğlu, 1992: 182-186). II. Mahmut Dönemi’nde artan modernleşme çabaları reaya kavramını zamanla klasik devlet tutumundan çıkarmaya zorlamıştır. Her yeni durum karşısında önleyici devlet refleksini geliştiren Osmanlı’nın vatandaşlık ve bu eksen üzerine gelişen tartışmalara ve de hukuki gelişmelere en can alıcı şekilde ilk kez Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) ile cevap vermiştir. İç ve dış siyasi, toplumsal ve askeri sebeplerin baskıladığı Osmanlı’da bir kurtuluş umudu ile ilan edilen Tanzimat Fermanı, birkaç yıl sonra Islahat Fermanı (18 Şubat 1856) ve 23 Aralık 1876 tarihinde ilan olunan Kanun-i Esasi ile vatandaşlık alanında önemli bazı gelişmelerin yaşanmıştır. Özellikle devlet ile münasebeti vergi vermek ile tanımlayan reaya ve dini aidiyet ile tasnif edilmiş olunan toplumsal Millet Sistemi düzeninden ivedilikle çıkmıştır. Yeni çağdaşlaşma düzenine ayak uydurulmaya çalışıldığı bu yıllarda artık din ve sınıf farkını pek gözetmeyen, hukuk önünde eşit olmayı gerektiren yeni türden bir vatandaşlık gün yüzüne çıkmıştır. Bu toplumsal değişim hali sosyo-psikolojik açıdan kendilerini devletin ana unsuru olarak gören Müslümanları iyiden iyiye rahatsız etmekteydi (Korkut, 2014:5-38).

Ferman ve ıslahat hareketleri ile ele alınıp yöntemi veyahut devlet erkince tanımlama biçimi ile değişen vatandaşlık alanında ilk ciddi gelişme ise bir kanunname şeklinde hazırlanıp 28 Ocak 1869 tarihinde kabul edilmiş olunan Osmanlı Tabiiyet Kanunu’dur. Vatandaşlık hukuku ile ilgili

Osmanlı'nın ilk resmî belge niteliğinde olan bu kanunname, dokuz madde ile kısa olup meramı ifade etme yönüyle anlaşılması kolay laik/seküler bir tarzdaki kanunname metnidir. Bu kanunnamenin genel çerçevesi, 2 Aralık 1851 tarihli Fransız Vatandaşlık Kanunu baz alınarak hazırlanmıştır (Davis, 2006: 183). Kanunnamede vatandaşlığın iki ana temel noktasından biri reşit olmak diğeri ise en az beş yıl süre ile mevcut devlet sınırlarında ikamet etmiş olmaktır. Çocuklar ebeveynlerin statüsüne bağlı ve doğal olarak vatandaş sayılmaktaydılar. Osmanlı tabiiyetinden çıkan vatandaşları ise çıktıkları tarihten itibaren ecnebi statüsünde kabul edilecektir. Devletin bilgisi ve izni dışında tabiiyet değiştirenlerin işlemleri yok hükmünde görülecektir. Diğer hükümler ile vatandaş olmak ve çıkarılmak noktasında gerek ebeveyn gerek onun çocuklarına uygulanacak hükümler açık bir şekilde 1969 tarihli kanunnamede belirtilmiştir (Serbestoğlu, 2011: 206).

Osmanlı'da vatandaşlık hukuku ile ilgili ikinci önemli gelişme ise 1876 Anayasası'dır. Bu ilk meşruti düzenin anayasa denemesi klasik devlet düzeninde çoğulcu-temsili ve eşitliği öngören fikirlerin bir yansıması olarak Fransız ve Belçika anayasalarının tercümesi gibi göründe de anayasa ilave hükümlerle yeniden düzenlenmiştir. Anayasal bir metin olmasından ötürü vatandaşlık kavramı 8. madde ile tanımlanmıştır. Maddeye göre: "*Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din veya mezhepten olursa olsun bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izah edilir*" denilerek Osmanlı'da vatandaşlığının dini ve mezhepsel taraflarına bakılmaksızın "Osmanlı" ifadesi ile tanımlanması önemli bir gelişme olmuştur. Bu madde ile reaya-tebaa süreçlerinin ardından kavramsal olarak Osmanlı terimi ile birey artık vatandaş statüsüne kavuşmuştur. Osmanlı terimi ile anlatılmak istenen asıl meram ise devletin sahip olduğu çok dilli, dinli ve kültürlü yapısının göz ardı edilmeden herkesin eşit seviye vatandaş olarak kabul edilmesiydi (Erdem, 2012: 9-10).

Osmanlı vatandaşlığı ile bir dizi haklar elde edilmiş olmasına karşın özellikle içtimai hayatta cemiyet kurmak, toplantılar düzenlemek, protesto ve nümayiş ile siyasi hayata katılım konularında birtakım eksiklikler ancak 1909 yılında yapılan bir dizi değişikliklerle tamamlanmıştır. Osmanlı tabiiyetine girip çıkma noktasında yaşanan bazı suiistimaller ile yabancı ülke vatandaşı olup ülkesinde yaşadığı birtakım sorunlardan dolayı ihtida/din değiştirme yoluyla Müslümanlığa geçtiğini beyan edenlerin durumları zamanla artış göstermiştir. Osmanlı'nın tabiiyet kanundan kaynaklanan bazı yorumlar nedeniyle ihtida ile Osmanlı vatandaşlığına geçenlerin durumlarından dolayı bazen karşı devlet ile diplomatik sorunlar yaşanmaktaydı. 1913 yılında ihtida meselesi ile ilgili birtakım düzenlemelere gidilmiş ayrıca Müslüman olup Osmanlı tabiiyetini elde etmekte yeni kıstaslar çerçevesinde zorlaştırılmıştır (Serbestoğlu, 2011: 206).

3. Erken Cumhuriyet Yıllarında Vatandaşlık ve Vatandaşlıktan Çıkarılma Meselesi

20. yüzyılın başlarında tarihsel yoğunluk gerek Osmanlı'nın dâhilinde gerekse haricinde meydana gelen siyasi, askeri ve toplumsal gelişmeler çerçevesinde vatandaşlık kavramına ulusçuluk ekseninde yeni tür tanımlamalar getirmekteydi. Özellikle 1908 Devrimi'nden sonra Türk milliyetçiliği ekseninde daha pragmatist bir siyaseti yürütmeye kendini muktedir gören İttihat ve Terakki kadrolarının beyanları, ileride Kurtuluş Savaşı ile vücuda gelmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne geniş bir fikri literatür ortamını oluşturacaktır (Coşkun, 2008: 7-8). Anadolu'nun az gelişmiş bir kasabası görünümündeki Ankara'yı kendilerine mesken olarak tutan Kemalist Türk milliyetçileri için Millî Mücadele'nin siyasi ve askeri başarısı ancak 24 Temmuz 1923

tarihinde gerçekleşen Lozan Antlaşması ile sağlanmıştır. Böylelikle Ankara'nın meşruiyet krizi de bertaraf olmuştu. 29 Ekim 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının bir rejim olarak Cumhuriyeti benimsemeleri ile artık tebaa-reaya ikliminde halk-vatandaş-yurttaş gibi ideolojik ve ulusalcı tarafları keskin yeni simgesel kavramların büyüleyici etkisi başlayacaktır.

Millî Mücadele zarfında Ankara'nın temel bir çerçeve yasa şeklinde kabul ettiği 1921 Anayasası'nda vatandaşlığın tarifi iç politik sebeplerden ötürü erken görülmüş olunacak ki her hangi bir madde ile tanımı yapılamamıştır. Anayasa metninin üslubunda yürütülen Bağımsızlık Savaşı'nın yalnız Türk etnisitesi ile yürütülmediği farklı diğer etnik gruplarında bilfiil desteğinin olmasından dolayı millet ve halk kavramları ile yetinilmeye dikkat edilmiştir. Ancak dolaylı bir yorum ile 1921 Anayasası'nın 3. maddesi: "*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır*"¹. Bu maddede etnik bir kavramı tarif eden bir anlatıdan kaçınılmasının arka planında siyasi birliğin tesis edilmesi ve Bağımsızlık Savaşı sürecinde toplumsal bir ihtilafa olanak verilmemesi gibi temel düşünceler hâkimdir (Korkut, 2014:17).

Lozan Antlaşması sonrasında Kemalist kadroların toplumdaki farklı kesimlere tavırları da ulusal ve lokal gelişmeler ile değişmeye yüz tutmuştur. Yeni düzenin popüler lideri Mustafa Kemal Paşa'nın fikri dünyasında yatan asıl husus ise devlet ve siyaset mekanizmalarını laik Türklük bağlamında hızlı bir değişimden geçirmekti. Bu değişimin en önemli göstergelerinden biri de rejim olarak Cumhuriyet'in bir oldubitti durumuna getirilerek, Bağımsızlık Savaşı'na destek veren farklı kesimlerin kanaatini almadan resmiyete kavuşturulmasıydı. Bu durum, toplumun belirli kesimleri ile Ankara'nın ilk ve ciddi kırılma haliydi. Elbette bu süreçte şiddet içerikli tepkisel durumların olacağı belliydi ve yeni Türkiye'nin inşa sürecinde bu ahval sıklıkla vuku bulacaktır. Netice olarak iç isyanların yanı sıra din ve geleneğin kamusal hayatta var olan bazı hallerinde değişim yapılmak teşebbüsüne karşın, bu eğilime muhalif ve hassasiyeti olan kimi aydın ve siyasilerin bu beklenmedik ani siyasi ve kültürel gelişmelere tepkileri daha yumuşak türdendi. Yalnız yeni Türkiye'nin karizmatik lideri Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarının bu gruplara karşı tavrının hem hukuki hem de polisiye yöntemler bağlamında sert olması, ülkedeki toplumsal birlikteliği daha da zor hale getirmekteydi (Babaoğlu, 2012: 63-108). Ankara'nın kültürel ve siyasi bakımlardan değişmez bir kaide haline getirdiği toplumsal çağdaşlaşmayı kısa sürede gerçekleştirmenin ancak güçlü bir laik/seküler- ulusçuluk hedef ve anlayışından geçmesi gerektiğine olan inançları tamdı. Bu nazarla yeni rejimin vatandaşlık algısı daha çok Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği altı ok ve diğer laik ve ulusçu temanın ekseninde türetilen fikirlerden beslenmekteydi.

Yeni rejimin benimsediği vatandaşlık tipi, seküler-laik bir anlayıştan süzülerek etnik bir grubu tanımlayan Türk/lük üzerinden yeni bir kimlikle inşa edilmekteydi. Zaten ülkedeki muhalif grupların bastırılması ve gelecek zamanda ülkede çağdaşlaşma ülküsünü güçlü bir şekilde hem inşa etmeye devam edebilmek hem de yeni nesil kadroları yetiştirmek adına ihtiyaç duyulan hukuki meşruiyet için yeni anayasa 20 Nisan 1924 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 8/1, 20 Nisan 1924, s. 895-913).

1924 Anayasası'nda vatandaşlık ile ilgili yeni tanımlamanın Türk/lük bağlamında olması dikkat çekicidir. Bu ve benzeri yeni yaklaşımlar ile 1924 Anayasası kendisinden önceki diğer anayasa

¹ Detaylı bilgi için Anayasa Mahkemesi resmi internet sitesine bkz. (8 Mayıs 2022), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>

ve kanunnamelerden bazı temel noktalarda ayrışmaktaydı. Özellikle tarihsel ve sosyolojik açılardan bir etnisiteyi tarif eden Türk veya Türklük ifadelerinin ziyadesiyle anayasa maddelerinde kullanılması göze çarpan yeni bir gelişmeydi. İkinci bir diğer özellik 1924 Anayasası'nda "*Türklerin Kamu Hakları*" başlığı altında vatandaşın kim olduğunun açıkça tarif edilmesidir. 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde: "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) itlak olunur*"² denilerek toplumu oluşturan her kesimden bireyler Türk üst kimliğinde tanımlanmıştır. TBMM'nin ikinci döneminde 1924 Anayasası görüşmeleri esnasında vatandaşlığın tarifinde Osmanlı'da tercih edilmiş olunan coğrafi ve dini temalardan uzaklaşarak, yerine etnik milliyetçiliğin/ulusçuluğun tercih edilmiş olması dikkat çekici bir tutum değişimiydi. Türkiye ahalisinde farklı unsurların Türk şemsiyesi altında tanımlanması gerek mecliste gerekse sonraki yıllarda farklı platformlarda tartışılan bir mesele olmuştur. Ancak her halükârda yapılan yeni tarif etnik bir grubu işaret etmekteydi (Korkut, 2014: 19).

Cumhuriyet yıllarında uygulanan modernleşme hamleleri Osmanlı'dan beri devam eden bir çabanın sürekliliğini betimlemekte ise de yeni kurum ve anlayışları çerçevesinde bir kopuşu da tarif etmektedir. Zaten vatandaşlığın laik ve ulusçu bir çerçevede yorumlanması bahsedilen kopuşun önemli veçhelerinden biri olarak belirlemektedir. 1924 Anayasası ile toplumun Türk/lük kavramı ekseninde yeniden tanımlanması birçok ulustan müteşekkil yapıdan tek tipleştirilmiş sınıfsız ve ideolojik saikleri ağır basan yeni bir iktidar sürecinin başlangıcı olacaktır. Coşkun, erken cumhuriyet yılları ile özdeşlen bu yaklaşımı şu ifadeler ile anlatmaktadır: "*Artık hakların sahibi ve sorumlusu "Türk"lerdir. Misal, 9. madde milletvekili seçme hakkının Türklere ait olduğunu söyler. Anayasanın 5. faslı "Türklerin Hukuku Ammesi" başlığını taşır. 68. maddede "Her Türk hür doğar, hür yaşar" denilir; 69. madde "Türklerin kanun nazarında eşit olduklarını" belirtir* (2008: 12).

Türkiye'de 1920'lerden başlayarak inkılâplar çerçevesinde aşamalı ve radikal tarafları da olan yeni tip cumhuriyet modernleşmesinde vatandaşlığın 1924 Anayasası çerçevesinde Türk/lük ile tarif edilmiş olması –her ne kadar azınlıkların varlığı kabul görülmüşse de- sonraki yıllarda rejimi/devleti simgeleyen görüş ve kurumlar ile çatışan insanların nasıl bir hukuki muameleye tabi tutulacağını da ortaya koymaktaydı (Muallim İbrahim, 1931). Erken cumhuriyet yıllarında bürokrasinin siyasi-hukuki ve bireye yaklaşım gibi temel bazı yönlerini belirleyen ana unsur Kemalizm ve onu temsil eden lider kadro idi. İnşa edilmek istenen yeni çağdaş ve laik toplumsal hayata Türklüğe aykırı veya öteki düşmenin bazı hukuki cezai yaptırımları olmakla beraber en belirgin ve ağır olanı ise nesiller boyu bu topraklarda yaşamış olan birey-aile veya toplulukların vatandaşlıktan çıkarılmak suretiyle göç/göçmenliğe maruz bırakılmalarıydı (Yeğen, 2008: 58). Derin bir toplumsal travmaya tekabül eden bu yaklaşımın, erken cumhuriyet yıllarındaki idari tutumu ideolojik nitelikler çerçevesinde keskin ve de net olan tek parti iktidarı tarafında sıklıkla başvurulan bir yöntem haline gelmiştir. Bu ahval siyaset kurumunun sevdiği bir tutum haline gelerek ileriki yıllarda vatandaşlıktan çıkarmalara devam edilmiştir.

4. Gayr-i Müslim Gruplarından Vatandaşlıktan Çıkarılmalar

Vatandaşlık olgusunun yeni siyasal rejimde Türk milliyetçiliği bağlamında ele alınması ve tek tipleştirmeye dönük yapılan uygulamalar ister istemez Osmanlı'dan alınan çok dilli-dinli ve etnikli gruplara girenleri rahatsız etmekteydi. Daha rejimin yeni ilan olduğu 1923 yılında azınlık gruplarına mensup olan insanlardan bazılarının başka ülkelerin tabiiyetine resmi izin

² Detaylı bilgi için bkz. (10 Mayıs 2022), <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>

almadan gizli bir şekilde geçmeleri bir hayli dikkat çekiciydi. Ankara'nın bu vaziyete karşı hukuki ve siyasi tahammülü olmayacak ve vatandaşlıktan çıkarmak suretiyle sert bir tutum sergileyecektir. Tespit edilenlerin kısa sürede bürokratik işlemleri yürürlükteki Tabiiyet Kanunu'nun 6. maddesi çerçevesinde yaptırılıp, ilgili kişiler Türkiye vatandaşlığından ivedilikle çıkarılmışlardır (BCA., 30.18.1.1.7.21.12). Lozan Antlaşması'nın görüşmeleri esnasında tarihsel açıdan Türk ve Rum taraflarının son bir yüzyılda yaşadıkları olumsuz ilişkiler karşılıklı birbirini istememe halini güçlü bir şekilde ortaya çıkarmıştı. Bu ahval antlaşmaya ek bir protokol şeklinde karşılıklı mübadele süreci ile milyonlara varan insanın rızası alınmaksızın zorunlu bir muhacerete tabi tutulmalarına neden olmuştur. Yüzlerce yıl boyunca vatan bildiği veya nesiller boyunca hafıza ve de mazilerinin biriktiği yerleşim yerlerini 1923-1927 yılları arasında terk etmek zorunda bırakılmışlardır (Bayındır Goularas, 2012: 129-143).

1923 yılında ülkeden kaçmaların daha net bir görünüme kavuştuğunu söylemek mümkündür. Örneğin izinsiz olarak İngiliz uyruğuna geçen Giritli bir Rum olan Pogencefile Bulgaristan uyruğuna geçen yine Rum kökenli İyoni'nin 24 Nisan 1923 tarihinde vatandaşlıktan çıkarılma işlemleri gerçekleştirilmiştir (BCA., 30.18.1.1.7.17.8). Erken cumhuriyet yıllarında uygulanan yeni vatandaşlık rejiminin vatandaşlıktan çıkarılmaları yalnız gayrimüslim azınlıklara yönelik olmamıştır. Bilakis etnik açıdan farklı ama Müslüman olanlara dönük benzer bir tutum sergilenmiştir. Örneğin Kütahya'da ikamet etmekte olan Afganistanlı Hacı Abdullah, Afgan tabiiyetinde kalmakta ısrar edince Türkiye vatandaşlığından çıkarılmıştır (BCA., 30.18.1.1.7.18.8).

1923 yılında gerçekleşen diğer bazı vatandaşlıktan çıkarılma vakaları şunlardır: Daha önce Bulgar ordusuna hizmet eden ve bilahare Bulgaristan uyruğuna geçtiği anlaşılan Yorgi oğlu Dimmon'un vatandaşlıktan çıkarılması (BCA., 30.18.1.1.7.21.12.). Vatandaşlığa alındıktan sonra Adana'da ikamet etmeye başlayan İsak Anfratatin'in İtalyan uyruklu gibi davranması sebebiyle vatandaşlıktan çıkarılması (BCA., 30.18.1.1.7.35.1.). Adana'da oturan Vitali Hayım Yabis ile aile üyelerinin İtalyan pasaportu almaları ve İtalyan uyruklu olduklarını iddia etmeleri sebebiyle vatandaşlıktan çıkarılmalarına karar verilmiştir (BCA., 30.18.1.1.7.35.2.). İzinsiz uyruk değiştiren Musevi milletinden Abraham oğlu Yakob ve eşinin vatandaşlıktan çıkarılmasının yanı sıra yine izinsiz olarak uyruk değiştiren 7 kişi bu yıllarda vatandaşlıktan çıkarılmıştır (BCA., 30.18.1.1.7.35.3.).

İlerleyen yıllarda azınlık gruplarından veya farklı bir etnisiteden olan kişilerin Türkiye vatandaşlığından çıkarılmalarına devam edilmiştir. Azınlık gruplarından vatandaşlıktan çıkarılmalarda isnat edilen suçlamaların veya vatandaşlıktan çıkarılma sebeplerinin ise farklılık göstermesi yalnızca etnik gerekçeli veya ideolojik nedenlerden ötürü çıkarılma işlemlerinin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Genel olarak dönemin sosyo-politik insicamı içerisinde Türkiye'nin resmi mercilerinden izin almadan ve gizlice başka bir ülkenin tabiiyetine geçmek hoş karşılanmamış ve çıkarılma işlemlerinin başlıca nedenleri arasında yer almıştır. Ayrıca devlet aleyhtarlığı, casusluk, altın kaçakçılığı, toplumsal emniyet ve düzenini tehdit veya bozmak teşebbüsleri, beş yıl müddetince yurda dönmek ve kendi istekleri ile vatandaşlıktan çıkmak için talepte bulunan kimselerin varlığı bu dönemde söz konusu vatandaşlıktan çıkarılmaların diğer sebepleri arasında yer almıştır.

Tablo-1'de de görüleceği üzere 1938 yılına değin azınlık veya farklı bir gayrimüslim kimliğine sahip kişilerin yıllara göre vatandaşlıktan çıkarılmaları genel olarak Rum, Ermeni ve Yahudi gruplarında yoğunlaşmıştır. 1927-1931 yılları arasında vatandaşlıktan çıkarılmalar belirgin bir

düzeyde artmıştır. Bu tabloda gösterilmese de aslında mübadele ile 1.200.000 civarında Rum, Yunanistan'a göç etmek suretiyle Türkiye vatandaşlığından çıkarılmışlardır (Arı, 1995: 104). Tabloya göre kadınların vatandaşlıktan çıkarılmaları erkeklere göre daha az oranlarda kalmıştır. Bu yıllarda en çok Ermeni grubundan kişiler vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 1936-1938 yılları arasında vatandaşlıktan çıkarılma niceliksel olarak çok azalmıştır.

Tablo-1: 1924-1938 Arasında Farklı Bir Etnik Aidiyette Olanların Vatandaşlıktan Çıkarılması³

Yıl	Cinsiyet		Dini				Etnik Aidiyeti				
	K	E	Musevi	Ortodoks	Katolik	Gregoryen	Rum	Ermeni	Yahudi	Rus	Arnavut
1924	-	5	1	3	-	-	4	-	1	-	-
1925	-	12	2	9	-	1	9	1	-	-	-
1926	2	12	8	2	-	4	2	4	8	-	-
1927	-	17	2	7	-	8	7	8	2	-	-
1928	2	36	10	9	2	18	9	19	9	-	2
1929	3	18	2	3	-	17	3	17	2	-	-
1930	1	33	12	9	-	3	9	13	12	-	-
1931	5	28	12	6	-	14	6	14	12	-	-
1932	-	5	1	1	-	3	1	3	1	-	-
1933	2	7	6	1	-	2	1	2	6	-	-
1934	1	4	-	4	-	1	4	1	-	-	-
1935	2	10	5	1	-	6	-	6	5	1	-
1936	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-
1937	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1938	1	2	1	-	-	2	-	2	1	-	-
Top.	19	190	60	56	2	77	56	88	58	1	2

5. Müslüman Gruplardan Vatandaşlıktan Çıkarılmalar

Ankara'da inşa edilen yeni seküler-laik ve Türk milliyetçiliğine dayalı yeni millet kimliği yalnız azınlık grubuna girenleri vatandaşlık kimliği ile problemlili hale getirmemekteydi. Millî Mücadele yıllarında verdikleri siyasi ve askeri desteğe rağmen Müslüman grubuna giren farklı etnik aidiyetteki topluluklar yeni ideolojik milli kimliğe ve de vatandaşlık tanım ve uygulamalarından rahatsızlık duymaktaydılar. Ülke çapında girişilen eğitim seferberliği, politik/ideolojik propaganda ve çağdaş kültür değişimine karşıt direnç gösterenler ile vakti nazarında Millî Mücadele'ye destek vermemenin dışında, aleyhte tavırlar sergilemiş olanlar istihbarat ve polisiye yöntemler ile tespit edildikçe vatandaşlıktan ıskat edilme süreci hemen başlatılmaktaydı.

³ Tablodaki veriler BCA'nın 1924-1928 arası için 30.18.1.1.10/12/17/23/27 ve 1929-1938 arası için ise 30.18.1.2.7/12/17/25/33/42/51/61/71/82 klasörlerinin tetkik edilmesi ile elde edilmiştir.

Müslüman olan ancak Türklüğün dışındaki diğer her grubun öğrenmesi ve benimsemesi gereken yeni milli şartlar ise, müstakbel yeni laik, çağdaş Türk üst kimliğini zamanla benimsemesiydi. Ancak tek partili yıllarda tabandan gelen kimi dil, kültür ve din eksenli taleplerinin yok sayılması ve merkezden uygulanan tek tipleştirilmeye dönük politikalara isyan etmek suretiyle hem siyasi hem de şiddet içerikli karşı koymalara yönelmişlerdir. Bu süreçte gerçekleşen kargaşa ortamından dolayı insanların yakın ülkelere sığınması ve belli bir süre içinde yurda dönmeleri üzerine vatandaşlıktan çıkarılma için gerekli asgari nedenler oluşmaktaydı.

Tek parti iktidarının tesis edildiği yıllarda Millî Mücadele dönemi ile ilgili gerçekleştirilen çeşitli millî ve kültürel etkinlikler kapsamında toplum belleğinde kalıcı ve de canlı bir yer edinmesine çalışılmıştır. Millî Mücadele ortamında yaşanan bazı olumsuzluklar ve kimi gayri millî tutumlar unutulmamış ve ilk defa Hıyanet-i Vataniye Kanunu (29 Nisan 1920) çerçevesinde 26 Mayıs 1920 tarihli kararname ile başta Damat Ferit Paşa olmak üzere onun kabinesinde ve yakın bürokratlarından bir grup vatandaşlıktan çıkarılmıştır (Batur, 2014: 45). Millî Mücadele süresince devrin olağanüstü savaş ve siyasi koşullarının etkisinde kalan gündelik hayatta yaşanan bazı olumsuzluklara bağlı olarak çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu, İstiklal Mahkemeleri ve diğer yasa ve kurumların varlığı yeni dönemin devlet yönetimi ile fert arasındaki hukuki ilişkiyi tesis etmede önemli gelişmeleri olmuştur. Kemalistlerin 1923'ten sonra giderek iktidar erkini iyiden iyiye ellerine alması ile beraber bu kişi ve gruplara karşı siyasi ve hukuki bir hesaplama dönemi de başlamıştır. Söz konusu hesaplamanın sosyo-psikolojik bir tarafının olmasının yanı sıra toplumda, rejimin ideolojik nitelikli siyasi, bürokratik ve hukuki aygıtlar ile daha fazla bir oranda gündelik yaşamı esir almasından endişe duymaktaydılar. Bu süreçte, muhalif olarak görülenler ve Millî Mücadele'ye aleyhtar tutumda olanlar, Yunan yanlısı kişiler, İtilaf Kuvvetlerine casusluk yapanlar ile Millî Mücadele sürecinde askerlikten firar ve kaçak durumuna girenlerin vatandaşlıktan iskat ettirilmeleri yoluyla önemli bir hesaplama süreci başlamıştır. Bu yıllarda İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla vatandaşlıktan çıkarılma vakalarına pek rastlanılmasa da tek bir örnek olarak 11 Kasım 1926 tarihinde Ömer Buka adlı şahıs Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu çerçevesinde Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından vatandaşlıktan çıkarılmıştır (Batur, 2014: 54).

Tablo-2'de görüleceği üzere erken cumhuriyet yıllarında Müslüman olup farklı bir etnik kimliğe ve dile sahip olan insanların vatandaşlıktan çıkarılmaları 1927 yılına değin 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu'nun 5. ve 6. maddelerinin baz alınmasının yanı sıra Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Firariler Hakkında Kanun ve İstiklal Mahkemelerinin kanunları çerçevesinde bazı çıkarılma işlemlerinin ve nihai olarak TBMM'nin onayı ile gerçekleşmiştir. Ankara'da tesis edilen yeni milli devletin vatandaşlıktan çıkarma tutumunun daha net bir düşünceye kavuştuğu hukuki durumlar ise 23 Mayıs 1927 tarihli ve 1041 sayılı "*Şeraiti Muayeneyi Haiz Olmayan Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığından İskâtı*" kanunu ve bir yıl sonra kabul edilen 23 Mayıs 1928 tarihli ve 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ile çıkarılmaların çerçevesi daha geniş bir hukuki zemine oturtulmuştur (Mumyalmaz, 2008: 178-189). Özellikle Müslüman etnik gruplardan Türk, Arap ve Kürtlerden en fazla vatandaşlıktan çıkarılmalar bu kanunlar çerçevesinde yapılmıştır. Bu tablonun verdiği veriler bağlamında cinsiyet açısından erkeklerin kadınlara oranla daha fazla çıkarılma ile karşı karşıya kalmış oldukları anlaşılmaktadır. En fazla vatandaşlıktan çıkarılmaların ise Türk grubunda gerçekleşmiş olması Cumhuriyet Dönemi politikası içinde dikkat çekicidir. Çünkü yeni devletin laik, çağdaşlaşmacı ve milliyetçi fikirleri Türk veya Türklük üzerinden inşa edilmesine karşın muhalif veya başkaca sebeplerden ötürü

davranışları uygun görülmeyen Türk olanların vatandaşlıktan çıkarılmalarına mesafeli bir yaklaşım sergilenmediği bu verilerden anlaşılmaktadır. Ayrıca ikinci en fazla çıkarılmaya maruz kalan grup ise Kürtler olmuştur.

Cumhuriyet Arşivinin tetkiki ile hazırlanan bu tablonun en önemli özelliğini ise grup halinde çıkarmalar teşkil etmektedir. Bu grupta yoğun bir vatandaşlıktan çıkarılma söz konusu olmakla beraber çıkarmalar ile ilgili etnisite ve isim listeleri arşivde verilmediğinden dolayı sağlıklı bir sonuca varılamamıştır. Ancak bu grupta dönemin Türkiye nüfusu baz alındığında, Müslüman olanların büyük bir oranı teşkil ettiği ve vatandaşlıktan çıkarılanların 5.601 kişiyi bulduğu anlaşılmaktadır. 1931-1936 yılları arası vatandaşlıktan çıkarmaların yoğunlaştığı bir süreç olmuştur.

Türk vatandaşlığından çıkarılmanın Millî Mücadele'ye destek vermemek, asayiş bozmak, Ankara'nın aleyhinde eylemlerde bulunmak ve kendi isteği ile çıkmak gibi birbirinden farklı koşullardan kaynaklı nedenleri vardır.

Tablo-2: Müslüman Olup Farklı Etnik Gruplardan Olanların Vatandaşlıktan Çıkarılmaları⁴

Yıl	Cinsiyet		Türk	Kürt	Arap	Afgan	İranlı	Çerkes	Boşnak	Grup Halinde Çıkarılmalar ⁵
	K	E								
1923	-	1	-	-	-	1	-	-	-	7
1924	-	4	4	-	-	-	-	-	-	9
1925	-	10	9	1	-	-	-	1	-	-
1926	-	14	12	-	2	-	-	-	-	-
1927	-	5	4	1	-	-	-	-	-	1
1928	-	13	10	2	-	-	-	1	-	17
1929	-	5	3	-	2	-	-	-	-	208
1930	-	6	4	-	1	-	-	1	-	411
1931	-	9	3	3	3	-	-	-	-	1.326
1932	-	21	7	11	2	-	1	-	-	348
1933	-	24	8	8	3	-	-	5	-	446
1934	2	9	5	2	4	-	-	-	-	512
1935	2	23	17	2	3	-	-	2	1	779
1936	1	11	7	1	3	-	-	-	-	550
1937	-	17	5	3	7	-	-	1	1	431
1938	-	3	1	2	-	-	-	-	-	556
Toplam	5	175	100	36	30	1	1	11	2	5.601

⁴ Tablodaki veriler BCA'nın 1924-1928 arası için 30.18.1.1.10/12/17/23/27 ve 1929-1938 arası için ise 30.18.1.2.7/12/17/25/33/42/51/61/71/82 klasörlerinin tetkik edilmesi ile elde edilmiştir.

⁵ Grup halinde büyük kalabalıklar şeklinde vatandaşlıktan çıkarılmalarda isim ve etnik aidiyetlerini gösteren listeler arşiv klasörlerinde bulunmamaktadır.

6. Sonuç

İnsanın toprağa geçişi ile toplumsallaşma ve milletleşme süreci dil, kültür, din ve vatan/yurt kavramı bağlamında değişim göstermeye başlamıştır. Antik Yunan ve Roma dönemlerinden itibaren devleti simgeleyen en önemli unsurlardan biri ve meşruiyetini temsil eden hukuk ve vatan toprağı üzerinde yer alan vatandaşın kim olduğu sorusuna bazı temel tanımlamalar yapılmıştır. Ancak modern çağların habercisi olan Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreçlerinin yeniden yoğurduğu Batı toplumlarının sathı mahallinde, özellikle Sanayi Devrimi'nin getirdiği yeni toplumsal ve üretim ilişkileri, siyasi devletleri yeniden dizayn etmeye zorlamıştır. Haliyle vatandaşlık kavramı da modern siyasi fikirler ve üretim ilişkileri bağlamında yeni yorumlar almaya başlamıştır. Bu süreçinde devamında zuhur eden Amerika Bağımsızlık Savaşı ve Fransız İhtilali gibi iki önemli tarihsel gelişme vatandaşlık kavramını daha etnik milliyetçi bir homojen yoruma götürmüştür. 19. yüzyıla girildiğinde, Batı toplumlarında vatandaşlığın tanımı geleneksel tutum ve kabullerin yanı sıra daha ulusalcı ve ideolojik yeni içeriklerin daha net ve hukuki metinler ile yapıldığı bir zaman aralığı olmuştur.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren ve özellikle Tanzimat süreci ve akabinde gelişen diğer kanunname hareketleri ile çok uluslu yapısını korumak adına vatandaş kimdir ve ne tür hakları vardır gibi ilk temel hukuki metinleri oluşturmaya başlamıştır. İçyapıdaki toplumsal ve ekonomik zorlukların beslediği toplumsal kargaşalığın ve ayrılık hissini ötelemeye dönük Osmanlı vatandaşlığındaki ilk yeni yorumlar ve bürokratik eğilimler yabancı büyük devletlerin de müdahil olduğu bazı fiili durumlardan dolayı akamete uğramaktaydı. Ancak zamanla vatandaşlık kavramı Osmanlılık ekseninden, İslamcılık ve sonrasında Türkçülüğe doğru bir mecra izlemiştir. Özellikle II. Meşrutiyet ortamında vatandaşlık kavramı bağlamında yapılan münazaralar, Millî Mücadele sonrasında Ankara'da hayat bulan Cumhuriyet Türkiye'sine kayda değer bir ideolojik ve ulusçu düşünsel miras bırakmıştır.

Sonraki yıllarda ulusal ve millî bir kurtuluş mücadelesi olarak da yorumlanan Millî Mücadele süresince yaşananlar, toplumsal ayrışma ve de birleşme örneklerini de bu zaman zarfında görmek mümkündür. Ankara'da kurulan yeni meclis her türden vatandaşın nerdeyse toplumun tamamını temsil edecek düzeyde renkli bir muhtevaya sahipti. Lakin Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı ulusalcı fikirlerin ve vatandaş/yurttaş tanımındaki siyasi ve etnik milliyetçi tutumun Osmanlı Müslim ve gayrimüslim aydın ve düşünürünü derinden etkilediği bir gerçektir.

Yeni Cumhuriyet ideolojisi ekseninde inşa edilmek istenilen Türkiye'de bu ulusalcı ve etnik milliyetçiliğin Lozan Antlaşması sonrasında 150'likler, hanedan ailesine getirilen bazı yasaklar, kimi dini ve sol gruplara karşı takınılan karşıtlık ve diğer etnik grupları dışlayan ve laik/seküler Türklük üst tanımlamasında yapılan yeni tür vatandaşlık denemesindeki temel gaye kaynaşmış homojen bir millet yaratmaktı. Elbette 1923 öncesinde Millî Mücadele'ye karşı tavrı-tutumu olumsuz olanlar ile sonrasında Ankara rejimine ve onun temsil ettiği ideolojik simgelere ve de yaklaşıma muhalif düşenlerin birçoğu vatandaşlıktan çıkarılma ile cezalandırılmış olması, sosyolojik açıdan trajik bir tarihselliği tasvir etmektedir.

Vatansızlığın bir göstergesi mahiyetinde olan vatandaşlıktan çıkarılmalarda siyasi ve ideolojik tutumun erken cumhuriyet yıllarında baskın bir düşünce olduğu anlaşılmaktadır. Zaten ideolojik saiklerle hazırlandığı ve kararnamelerde takip edilen yazım ve üslup yapısıyla ile 1924 Anayasası'ndaki vatandaşlık tanımı, 1928 tarihli Vatandaşlık Kanunu ve de pratik uygulamaları hem etnik açıdan dışlayıcıdır hem de siyasi bakımdan rövanşist bir görünürlüğe sahipti. Bundan

ötürü 1923-1938 yılında muhalif görülen veya resmî ideolojiye siyasi açıdan zıt bir tutumu olan Müslüman veya gayrimüslim kişiler yürürlükteki kanunlar çerçevesinde ülkeden yani vatandaşlıktan çıkarılmak suretiyle göç veya muhacerete maruz bırakılmışlardır. Vatansızlığın ağır duygusal tarafının ötesinde ülke dışına sürülen kişilerin bu yıllarda nasıl bir muhaceret ve entegrasyon süreçlerinden geçtiklerini anlamak da aydınlatılması gereken bir diğer önemli tarihsel meseledir.

Kaynakça

BCA., 30.18.1.1.7.21.12.

BCA., 30.18.1.1.7.35.1.

BCA., 30.18.1.1.7.35.2.

BCA., 30.18.1.1.7.35.3.

BCA., 30.18.1.1.7.17.8.

BCA., 30.18.1.1.7.18.8.

Arı, K. (1995). *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Babaoğlu, R. (2012). "Nutuk Ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt: 11, Sayı: 22, s. 63-108.

Batur, B. (2014). "Türkiye Cumhuriyeti'nde Vatandaşlıktan Çıkarma Ve Vatandaşlığa Kabul (1923-1950)", (Doktora Tezi), A. Ü. TİTE, Ankara, 2014.

Bayındır Goularas, G. (2012). "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Günümüzde Mübadil Kimlik Ve Kültürlerinin Yaşatılması", *Alternatif Politika*, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 129-146.

Coşkun, V. (2008). "Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık", *Dicle Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12-13, Sayı: 16-17-18-19, s. 1-21.

Çağrı, M. (2012). "Vatan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42, İstanbul, s. 563-564.

Davis, S. R. (2006). "Citizenship, the Limits of French Identity, and Pensions for the 1851 Insurgents", *The Journal of The Western Society for French History*, Vol: 34, pp. 177-192.

Demir, A. (2019). *Mufassal Türk Hukuk Tarihi*, Astana Yayınları, İstanbul.

Erdem, F. H. (2012). "Yeni Anayasaya Doğru: Vatandaşlık Osmanlı-Türkiye Anayasalarında Ve Yeni Anayasada Vatandaşlık", *SETA Analiz Raporu*, Sayı: 51, İstanbul.

Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayınları, İstanbul.

Hanioğlu, M. Ş. (1992). "Batılılaşma", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 182-186.

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>

Korkut, L. (2014). "Biri Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye'de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları", *İ. Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 5-38.

Marshall, T. H. & Bottomre, T. B. (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, (Çev.) Ayhan Kaya, Gündoğan Yayınları, İstanbul.

Muallim İbrahim, "Ekalliyet Mektepleri", *Yarın*, 25 Mart 1931, s. 2.

Mumyakmaz, H. (2008). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık", (Doktora Tezi), Gazi Ü., SBE, Ankara.

Öz, M. (2007). "Reâyâ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 490-493.

Serbestoğlu, İ. (2011). "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *OTAM*, Sayı: 29, 2011, s. 193-214.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 8/1, 20 Nisan 1924, s. 895-913.

Yeğen, M. (2008). "Yeni Anayasa Eski vatandaşlık", *Liberal Düşünce*, Sayı: 50, İlkbahar-2008, s. 58.

EXTENDED ABSTRACT

After the magnificent structure of the ancient Greek political and intellectual life, the concept of citizenship in Rome's higher state and legal order was undergoing a different evolution than the rest of the world. Although the traditional historical life, which was classified as being free and slave, existed in these two civilizations, it also described a time when alternative citizenship interpretations emerged. Here, the definitions and approaches of religions in the heavenly group such as Judaism, Christianity and Islam have also created an important literature on the question of who is a citizen in religion-based society and political developments. However, for many years, the facts accepted as essential in the perception of citizenship on the world stage have been related to language,

culture, religion and sometimes class positions. For example, in Greek political life, citizenship was mostly expressed as being a citizen of the city, being a part of a homogeneous culture in this environment, and having a say in developments related to the future of the city. In Rome, on the other hand, the concept began to be interpreted on a relatively broader basis. In this, there was also a relationship with the wide imperial borders over which the state was dominant. However, in the end, citizenship took on a more legal reality and became synonymous with having a political role and status. In Rome, citizenship was also linked to having civil rights in the public sphere, the boundaries of which were determined by law, and also provided to acquire a number of new roles, such as acquiring private property.

In whole human history, throughout the Middle Ages religion has had the most prominent historical prominence. The state, politics, bureaucracy and the rest of life were all driven by the religious reference determinant. Here, the concept of religious brotherhood represented an important point of view. During this time, while not rejecting religion-ethnic difference in the definition of citizenship, it was important to emphasize more fraternity. However, with the Geographical Discoveries and the Renaissance and the Reform and Enlightenment processes, an ethnocentric citizenship began to be accepted more and more, with Europe as the barber centre. The ideological, religious, cultural and economic reasons of citizenship began to be discussed again, especially with the new forms of production and increasing urbanization after the Industrial Revolution. In this process, the concept of citizenship / citizenship began to become more intertwined with the concept of homeland / homeland, which is defined by a certain geography, and ethnic culture. For this reason, in the new adventure that started with the transition from the primitive social structure to the land in Western-cantered historical narratives, acquiring a homeland and knitting the ethnic identity with this notion of land has become a historical reality and has become an almost unending story until recently. The most important literature development of the concept of citizenship undoubtedly diversified with the effect of deep social changes and movements in the 19th century. The new definition of citizenship was gaining new content among the interpretation, political and legal attitudes of the empire and national states. But the most realistic fact of the process was that national and nationalist interpretations in the definition of citizenship became more and more popular.

The spread of these events, which developed in Europe, where the concept of citizenship was reconsidered with modern styles and methods and a new legal literature was formed accordingly, to the Ottoman Empire would take place in an early period. Although it contains the main legal characteristics of the religion of Islam in its basic legal references, in the understanding of the traditional Ottoman Millet System, which is also fed by a wide customary legal experience, it is defined who a citizen is with two main concepts such as Muslim and non-Muslim through citizenship and subject culture. The relations between the Muslim and non-Muslim people, who were included in the Millet System, which formed the basis of the Ottoman social and legal order and which was formed with the reference of religion, were regulated within the framework of Islamic law. In addition, being connected to the Ottoman family as a subject determined another limit of citizenship. Of course, it should be known who and what is meant to be told with "reaya", which is a concept that is frequently used in the social life of this period and is related to citizenship. With this concept, the strata of the people, who were responsible for paying various taxes in both the political state and daily social life of the Ottoman Empire, were meant as reaya. In state practice, in addition to having the right to make a complaint to the relevant bureaucratic authorities due to the problems he experienced, he also had some minimal other rights according to the religious group to which he belonged in the eyes of the state. However, the most important point that the state did not distinguish among the reaya was basic humanitarian issues such as life, property and honour, and it had an equal approach.

In the 19th and 20th centuries, when the influence of national and ethnic-based references was also decisive, the multinational Ottoman social structure entered a process of disintegration and collapse with a painful, bloody and problematic history. However, in the last period of the Ottoman Empire, parallel to the suffocating political and war developments, the concept of citizenship was also evolving in legal terms, along with reforms and reforms. At the beginning of the 20th century, a new literature was being developed for the construction of an ethnic and secular based Turkish citizenship by the Young Turk movement and other nationalist intellectuals. The Independence Movement, which started in Anatolia, and the political and cultural values it represented, aimed at a new modern, secular and nationalist Turkish citizenship by relying on Turkist intellectuals and Western literature. The frequent consumption of nationalist, nationalist, contemporary, secular and secular concepts in the early years of the republic with a high ideological character definitely affected Ankara's approach to citizenship on an exclusionary basis. The attitude of being stripped of citizenship, whose legal and political practices were inherited from the Ottoman Empire due to internal and external developments in the early republican years, continued in the republican years as well. In this period, removals continued, especially due to those who were seen as opposition to the regime, disrupting the security and ethnic-belief-based reasons.